

1. Η ΑΙΝΕΙΑΔΑ ΒΡΗΚΕ ΤΟΝ ΜΕΤΑΦΡΑΣΤΗ ΤΗΣ

Μέσο: ΤΑ ΝΕΑ_ΒΙΒΛΙΟΔΡΟΜΙΟ

Ημ. Έκδοσης: . . .08/09/2018 Ημ. Αποδελτίωσης: . . .08/09/2018

Σελίδα: 1

Ο Βιργίλιος διαβάζει την «Αινειάδα» στον αυτοκράτορα Οκταβιανό Αύγουστο, την αδελφή του Οκτάβια και τη σύζυγό του Λιβία. Πίνακας του Ζαν Μπατίστ Βικάρ (1795-93). Κατά τη διάρκεια της βασιλείας Οκταβιανού Αυγούστου επικράτησε ο μύθος της ίδρυσης της Ρώμης από τον τρωικό ήρωα Αινεία, όπως τον διατύπωσε ο Βιργίλιος στο έπος του

Βιργίλιος

Η «Αινειάδα» βρήκε τον μεταφραστή της

Από μια συγκυρία, η ελληνική μετάφραση του λατινικού έπους από τον Θεόδωρο Παπαγγελή, καθηγητή Λατινικής Φιλολογίας στο Τμήμα Φιλολογίας του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, γνωρίζει ευρεία αποδοχή την περίοδο που τα Λατινικά καταργούνται από τις εξετάσεις των Πανελληνίων. Στο σημερινό φύλλο την αξιολογεί ο ομότιμος καθηγητής Κλασικής Φιλολογίας

Ο Τ.Σ. Ελιοτ, στο δοκίμιο του «Τι είναι Κλασικό» («What is a Classic?»), υποστήριξε ότι η «Αινειάδα» του Βιργιλίου αποτελεί το κατ' εσχολήν κλασικό έργο και ότι κανένας άλλος ποιητής δεν μπορεί να διεκδικήσει ή να σφετεριστεί τη θέση της. Και αυτό γιατί ο ρωμαίος επικράτησε απορροσάλλωσε τη ρωμαϊκή αυτοκρατορική συνείδηση και διαμόρφωσε την ωριμότερη έκφραση της λατινικής γλώσσας, δηλαδή τα δύο θεμέλια του δυτικού πολιτισμού. Η μετάφραση της «Αινειάδας» διά χειρός του Θεόδωρου Παπαγγελή (Αθήνα: MIET 2018) είναι μακράν η καλύτερη νεοελληνική μετάφραση του ρωμαϊκού έπους. Ομως, η επισήμανση του Ελιοτ υπαινίσσεται ότι ακόμη και μια λαμπρή μετάφραση μπορεί να «μεταφέρει» στη γλώσσα μας μόνο μια ελάχιστη γεύση του περιεχομένου της «Αινειάδας». Ο μέσος αναγνώστης δεν συνειδητοποιεί τη μονα-

ΓΡΑΦΕΙ Ο ΜΙΧΑΗΛ ΠΙΤΣΧΑΛΗΣ

δικότητα του ποιητικού πρωτοτύπου, επειδή δεν έχει τις γνώσεις, την ικανότητα, την υπομονή ή τη διάθεση να το προσεγγίσει, και έτσι θεωρεί τη μετάφραση ως ισοδύναμο ή υποκατάστατο του λατινικού κειμένου. Το να στέκεται αυτοδύναμη η μετάφραση ως καλλιτεχνική δημιουργία συνιστά το ένα μόνον από δύο ζητούμενα. Διότι η πρώτη έγνοια του Παπαγγελή είναι πώς θα αποδώσει το λατινικό κείμενο όσο το δυνατόν πιστότερα. Κατά συνέπεια, μόνον η άγνοια και η υπερηφάνια του αναγνώστη ή του κριτικού μπορεί να εξηγήσουν την αδιαφορία του για τη σχέση της με-

τάφρασης με το πρωτότυπο. Οι μεταφράσεις της «Αινειάδας» ανέρχονται σε πολλές χιλιάδες (βλ. «Virgil and his Translators», Οξφόρδη 2018, υπό έκδοση) αλλά ο Βιργίλιος είναι μοναδικός. Η μετάφραση του Παπαγγελή δεν μας επιτρέπει να εφησυχάσουμε, αλλά αντίθετα μας παρακινεί να γνωρίσουμε την ίδια την «Αινειάδα», ώστε να πάψει κάποτε η λατρεία που ως Νεοέλληνες τρέφουμε για τις μεταφράσεις να είναι αντιστρόφως ανάλογη της πλήρους έλλειψης ενδιαφέροντος που επιδεικνύουμε για τα πρωτότυπα κείμενα της κλασικής αρχαιότητας (και όχι μόνο).

Μοιάζει με παγόβουνο

Ένα έπος όπως η «Αινειάδα» μοιάζει με παγόβουνο, από το οποίο είναι ορατό ένα μικρό μέρος της κορυφής του. Η μετάφραση «διαγράφει»

→ ΣΥΝΕΧΙΑ ΣΤΗΝ ΕΠΟΜΕΝΗ ΣΕΛΙΔΑ

1. Η ΑΙΝΕΙΑΔΑ ΒΡΗΚΕ ΤΟΝ ΜΕΤΑΦΡΑΣΤΗ ΤΗΣ

Μέσο: ΤΑ ΝΕΑ_ΒΙΒΛΙΟΔΡΟΜΙΟ

Ημ. Έκδοσης: . . .08/09/2018 Ημ. Αποδελτίωσης: . . .08/09/2018

Σελίδα: 2

Βιργίλιος

Η «Αινειάδα» βρήκε τον μεταφραστή της

→ ΣΥΝΕΧΕΙΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΡΟΗΓΟΥΜΕΝΗ

φει» τη λατινική γλώσσα, δηλαδή τον έναν από τους δύο παράγοντες που, κατά τον Έλιοτ, κατέστησαν το έπος του Βιργιλίου μοναδικά κλασικό. Ερήμην της λατινικής γλώσσας, είναι αδύνατο να συλλάβουμε τη διαχιλιετή καταλυτική επίδραση της «Αινειάδας» στον δυτικό πολιτισμό, ούτε να παρακολουθήσουμε τη λογοτεχνική δεξίωσή της κατά την αρχαιότητα, το Μεσαίωνα, την Αναγέννηση και τα νεότερα χρόνια. Ερήμην της λατινικής γλώσσας, χάνουμε την ίδια την ποίηση της «Αινειάδας»: όπως π.χ. τον πλούσιο διακειμενικό ορίζοντα του έπους, που έχει ενσωματώσει τον ανθό της ελληνορωμαϊκής λογοτεχνίας από τον Όμηρο μέχρι τις μέρες του ή τα σχήματα που διαμορφώνουν υπόγεια την πυκνή και ακόμη μερικούς εξερευνημένη ποιητική φυσιογνωμία του (βλ. το τελευταίο βιβλίο του David Quint, «Virgil's Double Cross: Design and Meaning in the Aeneid», Πρίνστον 2018) ή τις αφηγήσεις και τις περιγραφές που έχουν ενσωματωθεί στα κύρια ονόματα και συγκροτούν ένα

Η μετάφρασή του διαθέτει ποιητικότητα και ρυθμό, η γλώσσα του είναι σύγχρονη (όχι παλιομοδίτικη δημοτική) και συνάμα πλούσια σε λογοτεχνικές αναγωγές

σώμα με την κυρίως αφήγηση (βλ. το βιβλίο του «Virgil's Aeneid: Semantic Relations and Proper Names», Οξφόρδη 1997) και αμέτρητες άλλες πτυχές της ποιητικότητας της «Αινειάδας», η οποία παράγει συνεχώς και αδιάλειπτα νέα, πολύτιμη γνώση.

Παλαιότερες μεταφράσεις

Ο Παπαγγελής δούλεψε πάνω στη μετάφραση της «Αινειάδας» έχοντας απόλυτη συνείδηση της μοναδικότητας του έπους, την οποία άλλωστε παρουσιάζει αναλυτικά στα εκτενή προλεγόμενα. Η μετάφρασή του διαθέτει ποιητικότητα και ρυθμό, η γλώσσα του είναι σύγχρονη (όχι παλιομοδίτικη δημοτική) και συνάμα πλούσια σε λογοτεχνικές αναγωγές. Όπως επισήμανα όμως, στην αφετηρία της εντοπίστηκε η έγνοια του Παπαγγελή να δώσει μίαν όσο το δυνατόν πιστότερη μετάφραση. Αυτό φαίνεται κατ' αρχήν στην επιλογή ενός στίχου ικανού να χωρέσει τον δικό του αναλυτικό και ερμηνευτικό λόγο, δηλαδή του ιαμβικού 21σύλλαβου, που συγκροτείται από έναν οξυτόνο δεκασύλλαβο και ένα παροξύτονο ενδεκασύλλαβο. Απέρριψε τον 15σύλλαβο γιατί τον περιόριζε και, εικόζω, για λόγους αισθητικούς. Τι γίνεται όμως με τον ιαμβικό 17σύλλαβο, τον οποίο επιτόνησε ο Πολυλάς, επεκτείνοντας τον 15σύλλαβο κατά δύο συλλαβές, για να μεταφράσει την ελεγεία 1,3 του Τιβούλλου, ρωμαίου ποιητή σύγχρονου με τον Βιργίλιο; Ο κερκυραϊός κριτικός αντιλαμβανόταν τον ιαμβικό 17σύλλαβο ως το νεοελληνικό ισοδύναμο του αρχαίου εξαμέτρου και ταυτόχρονα ως την «απάντησή» σε έναν άλλο στίχο ισοδύναμο του εξαμέτρου, τον «λόγιον» δακτυλικό 17σύλλαβο (γνωστό ως τονικό δακτυλικό εξαμέτρο), ο οποίος εμφανίστηκε στο πλαίσιο της αναβίωσης των αρχαίων μέτρων. Σε δακτυλικό 17σύλλαβο, τον οποίο προώθησε κατ' εξοχήν με τις μεταφράσεις του ο Johann Heinrich Voss (1751-1826) και εισήγαγε στην Ελλάδα ο

γερμανοσπουδαγμένους Αλέξανδρος Ρίζος Ραγκαβής, συνέθεσε ο Ιάκωβος Ρίζος Ραγκαβής, πατέρας του προαναφερθέντος, την πρώτη πλήρη νεοελληνική μετάφραση της «Αινειάδας» (Κωνσταντινούπολη 1869-1870, έκδοση μεταθανάτια). Η μετάφραση της «Αινειάδας» που εκδόθηκε το 1791-1792 ο Ευγένιος Βούλγαρης ήταν σε ομηρική γλώσσα και δακτυλικό εξαμέτρο.

Ο αριθμός των συλλαβών

Ο ιαμβικός 17σύλλαβος καθιερώθηκε κυρίως χάρη στην Οδύσσεια του Καζαντζάκη και τις μεταφράσεις των ομηρικών επών από τους Καζαντζάκη-Κακριδίδη. Σε αυτόν τον στίχο συνθέσθησαν μεταφράσεις της Αινειάδας η Αγγελική Πανοφωροπούλου (1971) και ο Κώστας Τσιλιμάντος (εκ. Ταξιδευτής, 2007). Αντίθετα, ο δακτυλικός 17σύλλαβος δεν βρήκε απήχηση στους νεότερους μεταφραστές έργων της κλασικής αρχαιότητας, αν εξαίρεσουμε τις εξαιρετικές λατινικές μεταφράσεις του Γιώργου Κοτζιούλα, οι οποίοι

οσότερες από τις οποίες είναι αδημοσίετες. Επανερχομαι στο ερώτημα γιατί ο Παπαγγελής δεν υιοθέτησε τον 17σύλλαβο αλλά τον αδόκιμο 21σύλλαβο. Η ισοδυναμία στον αριθμό των συλλαβών μεταξύ του εξαμέτρου και του 17σύλλαβου είναι πλασματική, δεδομένου ότι η λατινική και η νεοελληνική είναι διαφορετικές γλώσσες. Αν λάβει κανείς υπόψη του ότι ο μεταφραστής διατηρεί τον ίδιο αριθμό στίχων και κυρίως ότι επιδιώκει να αποδώσει αναλυτικά και με επιμέλεια την πυκνή λατινική αφήγηση, οι απαιτήσεις σε συλλαβές αυξάνονται. Στις μεταφράσεις της Πανοφωροπούλου και του Τσιλιμάντου ο ειδικός διαπιστώνει παραλείψεις — εκτός βέβαια από αστοχίες, που στον Τσιλιμάντο αφορούν και εμφανίζονται ακόμη και στον τίτλο του βιβλίου («Porlius» αντί για «Publius»). Ο 21σύλλαβος δίνει στον Παπαγγελή περισσότερο χώρο να ζητυλιζει τις μεταφραστικές φιλοδοξίες του. Όμως, σε πολλές περιπτώσεις θα ακρούσε ο 17σύλλαβος, με αποτέλεσμα να δημιουργούνται «κενά», που ο μεταφραστής

Επάνω: ο Θεόδωρος Παπαγγελής καθηγητής Λατινικής Φιλολογίας και ακαδημαϊκός, με πλούσιο διδακτικό, ερευνητικό και συγγραφικό έργο
Αριστερά: ο Αινείας κουβαλάει στην πλάτη του τον πατέρα του Αχίλλειο και φεύγει με τη σύζυγό του Κρέουσα και τον γιο του Ασκάνιο από τη φλεγόμενη Τροία. Πίνακας του Φεντέρικο Μπαρότσι (1598)

καλυπτε με διαφορερους τρόπους. Έτσι, ενώ η «αναλυτική» μετάφραση «Το κάρτο μες στην ξέρα κι η σοδειά μαραγκιασμένη αρνιόταν να μας θρέψει» (3,142 arebant herbae et victum seges aegra negabat) είναι ευτυχής, αντίθετα η απόδοση του επιθέτου «inlustris» (6,758) με τη χρήση δύο συνωνύμων («επιφανείς, διάσημες») συνιστά παραγέμισμα, που χρησιμοποιεί συχνά ο Παπαγγελής.

Περισσότερες ευκαιρίες

Συνολικά, πάντως, ο 21σύλλαβος δίνει περισσότερες ευκαιρίες, ώστε η μετάφραση να είναι πιο προσεγγιστική στον σύγχρονο αναγνώστη. Προς την ίδια κατεύθυνση λειτουργεί και η διάκριση των επεισοδίων (με ιστορικό και κενό διάστημα) και η πραγματολογική υποσημειωτικότητα, ο οποίος όμως θα μπορούσε επιπλέον να περιλαμβάνει υφολογικά στοιχεία που παρέμειναν κατ' ανάγκην αμετάφραστα (π.χ. το ονομασποαίνιο Silivius [...] silivis στον στ. 6,763-765).

Ο σταθερά οξυτόνος δεκασύλλαβος ενθαρρύνει τις εσωτερικές ομοιοκαταληξίες (1,1-3: «μινιά», «λαβινιά», «20-22 «το ψηλό», «κραταίο», «το χαμό», 1,38-39 «τα παρτά», «το γραφό», 1,46-47 «γερά», «θεά»), αποτέλεσμα που προσιδιάζει στη μετρική του Οβιδίου και όχι του Βιργιλίου. Επίσης, η κανονικότητα στη συγκρότηση του 21σύλλαβου, η σταθερή τομή και η περιοδική επανάληψη των προτιμώμενων θέσεων τονισμού του πρώτου ημιστίχου (2η, 6η, 10η συλλαβή) στο δεύτερο (12η, 16η, 20η) θμιζίζει και πάλι τις «Μεταμορφώσεις» και δεν συνάδει με την ποικιλία του «στοχαστικού» εξαμέτρου της «Αινειάδας». Στην πράξη λοιπόν δημιουργούνται μετρικές συγκλίσεις ανάμεσα στην «Αινειάδα» και τις «Μεταμορφώσεις», κάτι που σίγουρα ο μεταφραστής δεν επιδιώκει (βλ. την αρχή του Προλόγου).

Ο Μιχαήλ Πασχάλης είναι ομότιμος καθηγητής Κλασικής Φιλολογίας στο Πανεπιστήμιο Κρήτης

Ποιητικότητα και ρυθμός

«Με φρένο, με φραγμό, με φυλακή...»

Πέρα από τις οποίες επισημάνσεις, η μετάφραση πετυχαίνει τον ιδανικό συνδυασμό της κατά το δυνατόν μεγαλύτερης ακρίβειας και αξιοπιστίας με την ποιητικότητα και τον ρυθμό. Ο μέσος αναγνώστης θα εκτιμήσει τα δύο τελευταία στοιχεία, ο ειδικός θα αναγνωρίσει τα δύο πρώτα. Στον Παπαγγελή ανήκει με βεβαιότητα μια θέση στο πάνθεον των μεγάλων ελλήνων μεταφραστών έργων της κλασικής αρχαιότητας, η οποία κατά τη γνώμη μου πρέπει είναι υψηλότερη από αυτήν κάθε άλλου μεταφραστή αρχαίου έπους (ελληνικού ή ρωμαϊκού) κατά τις τελευταίες δεκαετίες. Ιδού τρία τυχαία δείγματα της δουλειάς του:

1,52-54: ο Αίολος, βασιλιάς των ανέμων:
Εδώ στο κοίλωμα θεόρατης σπηλιάς ο Αίολος, ανέμων βασιλεύς,
ανέμους παλαιότες και συριγμούς της θύελλας κρατεί και διαφεντεύει,
με φρένο, με φραγμό, με φυλακή κολάζοντας, αρέντης, την ορμή τους.

4,625-629: η Διδώ εύχεται αιώνια εχθρότητα ανάμεσα στην Καρχηδόνα και τη Ρώμη
[...] Από τα κόκκαλά μου εκδικητής, όποιος κι αν είσαι που όρισαν οι μοίρες,
ν' αναστηθείς, τσεκούρι και φωτιά στην προσφυγή της Τροίας να κραδαίνεις,
ή τώρα ή με χρόνους με καιρούς, όταν της δυναμής σου έρθει η ώρα.
Κι αυτή η ευχή μου: θάλασσες, ακτές, τα όπλα τα δικά τους στα δικά μας
πάντα στην εχθρά, πόλεμο να ζουν παντοτινό κι αυτοί και τα παιδιά τους».

12, 950-952: ο φόνος του Τύρρου και το τέλος της «Αινειάδας»
Με τέτοια λόγια, πάνω στο βρασιό, τη σιδερένια λάμα μες στο στέρνο
την έχωσε του Τύρρου το κορμί παράλυτο, στα μέλη του μια ψυχρά,
και μ' ένα παραπόνου βογκητό πέταξε η ψυχιά του στα σκοτάδια.

ΒΙΒΛΙΟΔΡΟΜΙΟ ΑΙΝΕΙΑΔΑ
Πόπλιος Βιργίλιος Μάρων ΑΙΝΕΙΑΔΑ
Προλεγόμενα, μτφ. σχολία: Θεόδωρος Παπαγγελής, Εκδ. Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 2018, σελ. 493
Τιμή: 28 ευρώ